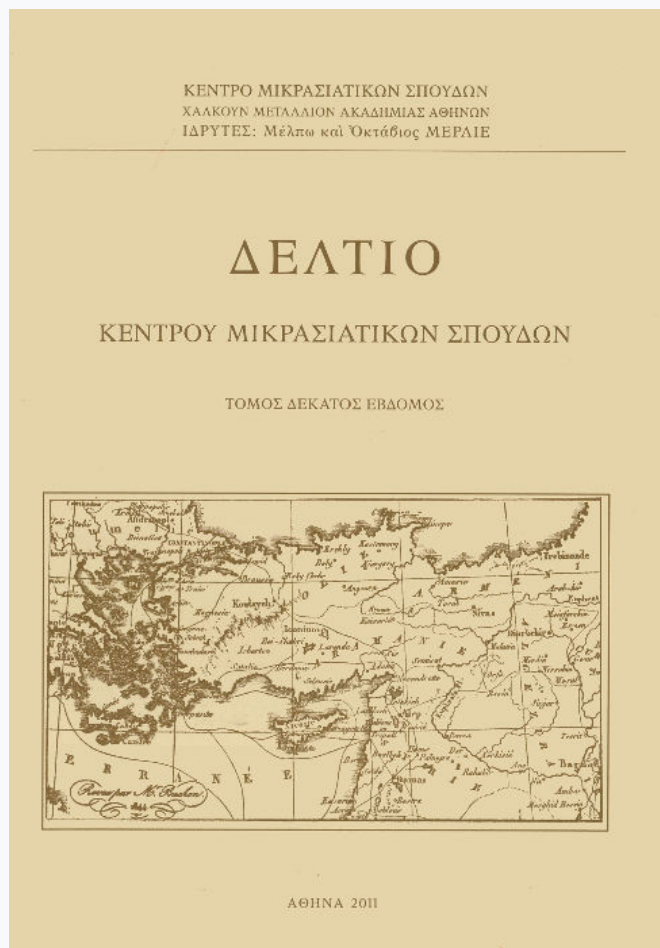

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 17 (2011)

Oliver Jens Schmitt. Levantiner. Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im Jangen 19. Jahrhundert“ [Λεβαντίνοι. Βιόκοσμοι και ταυτότητες μιας εθνοθηρησκευτικής ομάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στον «μακρύ 19ο

Νικόλας Πίσσης

doi: [10.12681/deltiokms.33](https://doi.org/10.12681/deltiokms.33)

Copyright © 2015, Νικόλας Πίσσης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πίσσης Ν. (2011). Oliver Jens Schmitt. Levantiner. Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im Jangen 19. Jahrhundert“ [Λεβαντίνοι. Βιόκοσμοι και ταυτότητες μιας εθνοθηρησκευτικής ομάδας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στον «μακρύ 19ο. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 17, 327–334. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.33>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Oliver Jens Schmitt, *Levantiner. Lebenswelten und Identitäten einer ethnokonfessionellen Gruppe im osmanischen Reich im „langen 19. Jahrhundert“* [Λεβαντίνοι. Βίκοσμοι καὶ ταυτότητες μίας ἐθνοδρησκευτικῆς ομάδας στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία στὸν «μακρὺ 19ο αἰώνα»], Südosteuropäische Arbeiten 122, Μόναχο 2005, 515 σελ.

Παρὰ τὴ μακραίωνη παρουσία τους ἀπὸ τὸν ὕστερο Μεσαίωνα μέχρι τὸν 20ὸ αἰώνα στὰ λιμάνια τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, οἱ Λεβαντίνοι δὲν ἔχουν ἀποτελέσει ἀντικείμενο συστηματικῆς ἱστορικῆς ἔρευνας. Οἱ ἴδιοι δὲν παρήγαγαν δική τους ἱστοριογραφία, οἱ ἐθνικὲς ἱστοριογραφίες δὲν ἐνδιαφέρθηκαν γιὰ μιὰ τέτοια μεικτὴ καὶ ὑπερεθνικὴ ομάδα, ἐνῶ οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τοὺς εἶδαν ὡς «ξένους» καὶ ὄχι ὡς ὀργανικὸ τμῆμα τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας. Πέρα ἀπὸ τὴν κατάταξη τῶν ἐρευνητικῶν πεδίων, τὴν ἐνασχόληση μὲ τοὺς Λεβαντίνους δυσχεραίνει τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ομάδας, ἡ ὁποία ἀφενὸς δὲν ἀποτελέσε ποτὲ ἓνα νομικὰ καθορισμένο σύνολο, ἓνα μιλλέτι, καὶ ἀφετέρου δείχνει νὰ ἀντιστέκεται σὲ κάθε προσπάθεια ἀκριβοῦς ὀρισμοῦ της. Ὡς εἰδοποιὸ στοιχεῖο προσφέρεται μόνον τὸ καθολικὸ δρησκευμα (παρὰ τὶς ἐξαιρέσεις) καὶ ὄχι ἡ γλῶσσα, ἡ καταγωγή, ἡ κοινὴ νομικὴ δέσση ἢ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωση. Γίνονται ἔτσι κατανοητὲς οἱ δυσκολίες ποὺ πρέπει νὰ ὑπερβεῖ μιὰ πρωτοποριακὴ ἔρευνα, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἐπιχείρησε ὁ Oliver Jens Schmitt, καθηγητῆς Ἱστορίας τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βιέννης στὴ διατριβὴ τοῦ ἐπ' ὕψους. Ὅπως χαρακτηριστικὰ σημειώνει στὸν πρόλογο, στὴν πρώτη φάση τῆς ἔρευνας αἰσθανόταν τὸ ἀντικείμενο «νὰ ξεγλιστῶ σὰν ἄμμος ἀνάμεσα στὰ δάχτυλα» ἢ σὰν ἀντικατοπτρισμὸς νὰ ἐξατμίζεται σὲ κάθε προσπάθεια προσέγγισης.

Ἡ ἀπουσία πηγῶν ποὺ νὰ προέρχονται ἀπευθείας ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Λεβαντίνους συνιστᾷ ἴσως τὴν πιὸ προφανῆ δυσκολία. Ἡ μελέτη βασίστηκε σὲ εὐρεία ἔρευνα σὲ ἀρχεῖα τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας (τοῦ Βατικανοῦ ἀλλὰ καὶ τῶν ἐνοριῶν τοῦ Γαλατᾶ / Πέραν καὶ τῆς Σμύρνης) καὶ σὲ διπλωματικὰ ἀρχεῖα ποὺ ἀπόκεινται στὶς πρεσβεῖες καὶ τὰ προξενεῖα εὐρωπαϊκῶν κρατῶν στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Σμύρνη (τῆς Γαλλίας, τῆς Βενετίας, τῆς Σαρδηνίας-Πεδεμοντιοῦ καὶ μετέπειτα τῆς Ἰταλίας). Ἐπίσης χρησιμοποιήθηκε ἄλλο ὕλικό, ὅπως ἐπετηρίδες ἐμπορικῶν ἐπιμελητηρίων, ταξιδιωτικὰ ἔργα καὶ ταξιδιωτικοὶ ὁδηγοί, ἀπομνημονεύματα καὶ ἐφημερίδες. Τὴν

ἔλλειψη ὀθωμανικῶν πηγῶν δικαιολογεῖ ὁ συγγραφέας μὲ τρόπο πειστικό παραπέμποντας στὸ χαρακτήρα καὶ στὰ κεντρικὰ ἐρωτήματα τῆς ἐργασίας του (σ. 42).

Βάσει τῶν τελευταίων δομεῖ τὴ μελέτη τοῦ θέτοντας ὡς στόχο α) νὰ ἀνασυστήσῃ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία τῶν Λεβαντίνων στὶς βασικὲς τῆς γραμμὲς ἐξέλιξης, β) νὰ συμβάλῃ μὲ τὸ παράδειγμα τῶν Λεβαντίνων στὴ συζήτηση γιὰ τὸν ἐθνικισμό καὶ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα· κυρίως νὰ ἀπαντήσῃ στὸ ἐρώτημα πῶς μία ἐξ ὀρισμοῦ ὑπερεθνικὴ ὁμάδα, ὡς σύνολο ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίπεδο ἀτομικῶν περιπτώσεων, ἀντέδρασε στὴ διαδικασία παγίωσης ἐθνικῶν διακρίσεων ἐντὸς τῆς κοινωνίας ὅπου ἀνῆκε, καὶ γ) νὰ ἐξετάσῃ τὴ θέση τῶν Λεβαντίνων στὴν ὀθωμανικὴ κοινωνία μέσα ἀπὸ τίς σχέσεις τῆς μὲ τίς ἄλλες ἐθνοδορησκευτικὲς ὁμάδες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας στὸ πλαίσιο τῶν συζητήσεων περὶ διακριτῶν πολιτισμικῶν σφαιρῶν καὶ διαπολιτισμικῆς ἐπικοινωνίας. Ὁ χῶρος τῆς μελέτης περιορίζεται στὰ δύο κυριότερα κέντρα τῶν Λεβαντίνων, τὸν Γαλατὰ καὶ τὸ Πέραν στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὸν Φραγκομαχαλὰ τῆς Σμύρνης, ἀφήνοντας κατὰ μέρος ἄλλα μεγάλα λιμάνια τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου μὲ μικρότερη καὶ πιὸ περιστασιακὴ παρουσία Λεβαντίνων, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Ἀλεξάνδρεια. Τὸ χρονικὸ εὖρος τῆς μελέτης, αὐτὸ τοῦ «μακροῦ 19ου αἰώνα», ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν περίοδο τῶν Ναπολεόντειων Πολέμων μέχρι τὸν Α΄ Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας.

Τὸ πρῶτον μέρος ξεκινᾷ μὲ τὴν εξέταση τῶν ὄρων ποὺ περιέγραφαν σὲ διάφορες ἐποχὲς τὰ μέλη τῆς ὁμάδας. Ὁ ὅρος «Λεβαντίνος», ποὺ κάλυπτε παλαιότερα ὅλους τοὺς κατοίκους τῶν μεγάλων λιμανιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, χριστιανούς, μουσουλμάνους καὶ Ἑβραίους, καθιερώθηκε μόλις τὸν 19ο αἰῶνα παραμερίζοντας σταδιακὰ προηγούμενες ὀνομασίες, ὅπως «Φράγκοι» καὶ «Λατίνοι». Ὁ ὅρος διέκρινε τοὺς γηγενεῖς ἀπὸ τοὺς νεοεγκατεστημένους «Εὐρωπαίους» τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰώνα, ἀλλὰ παρέμεινε μιὰ ἀποκλειστικὰ «ἐξωτερικὴ», ἀρνητικὰ φορτισμένη, ὀνομασία, ποὺ δὲν υἱοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Λεβαντίνους. Στὴν ἀνάλυσιν τῆς δημιουργίας καὶ τῆς ἀνθεκτικότητος τῶν ἀρνητικῶν στερεοτύπων ποὺ καθόριζαν τὴν εἰκόνα τῶν Λεβαντίνων στὴ Δύση ὁ συγγραφέας συνδιαλέγεται μὲ τὴν ἀνάλυσιν τῆς Maria Todoroṇa γιὰ τὴ βαλκανικὴ περίπτωσιν, περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι μὲ ἐκείνη τοῦ ὀριενταλισμοῦ τοῦ Edward Said, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόδοσιν στοὺς

Λεβαντίνους μιᾶς ἀτελοῦς καὶ ὕβριδικῆς, μισό-ἀνατολίτικης, μισό-δυτικῆς φύσης. Οἱ Λεβαντῖνοι προκαλοῦσαν τὴ δυσφορία τῶν Δυτικοευρωπαίων, καθὼς δὲν χωροῦσαν στὶς οἰκεῖες κατηγορίες καὶ δυσκόλευαν τὶς ὅποιες ταξινομήσεις. Ὁ στιγματισμός τους ὡς δολοπλόκων, δουλοπρεπῶν, φιλοχρήματων καὶ ἐξαγοράσιμων, τεμπέληδων, ἐγωιστῶν, χωρὶς πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ φιλοδοξίες συνδυαζόταν μὲ τὴ «διαπίστωση» τῆς ἡθικῆς τους ἔκπτωσης, ἡ ὁποία μάλιστα ἀποτυπωνόταν στὸ παρουσιαστικό τους. Μαζὶ μὲ τὴν κλιμακωτὴ ἐνίσχυση τῶν βιολογικῶν καὶ ρατσιστικῶν τους συνδηλώσεων τὰ στερεότυπα αὐτὰ συνέκλιναν ὅλο καὶ καθαρότερα στὴ βασικὴ κατηγορία, ὅτι πρόκειται τελικὰ γιὰ ἀνθρώπους ἀπάτριδες. Γιὰ τὸν Εὐρωπαϊὸ παρατηρητὴ, ἰδίως τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ «ἐθνικὴ ἀδιαφορία» τῶν Λεβαντίνων καὶ ἡ ἐπιθυμία τους νὰ ἀπολαμβάνουν τὰ προνόμια μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ὑπηκοότητας χωρὶς τὶς «ὕποχρεώσεις» τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας ἦταν σκανδαλώδης. «Σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἀπαιτοῦσε μονοσήμαντες ὁμολογίες καὶ ξεκάθαρες ταξινομήσεις ὁ ρευστὸς χαρακτήρας τῆς λεβαντίνικης ταυτότητος δὲν ἔβρισκε κατανόηση» (σ. 85). Παράλληλα, ὁ συγγραφέας δὲν ὑποβαθμίζει τὴ σημασία τοῦ οἰκονομικοῦ ἀνταγωνισμοῦ ἀνάμεσα στοὺς ντόπιους Λεβαντίνους καὶ τοὺς ξένους Εὐρωπαίους γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῶν ἀρνητικῶν στερεοτύπων.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου σκιαγραφεῖται ἡ κοινωνικὴ ἱστορία τῶν Λεβαντίνων στὴν ὑπὸ ἐξέταση περίοδο βάσει στατιστικῶν ἀναλύσεων τοῦ διαθέσιμου ἀρχεῖο τοῦ ὕλικοῦ. Στὸν ἀρχικὸ πυρήνα τῶν Γενουατῶν καὶ Ἑνετῶν ἐμπόρων τῆς ὕστερης βυζαντινῆς περιόδου προστέθηκαν στὴν ὀθωμανικὴ περίοδο μετανάστες ἀπὸ τὴ Γαλλία, τὴν Ὀλλανδία, τὴ Βρετανία, ἀλλὰ καὶ καθολικοὶ νησιῶτες τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Χίου, ἐπίσης καθολικοὶ καὶ οὐνίτες Ἀρμένιοι καὶ Ἀραβες. Τὸ νομικὸ καθεστῶς ὧν αὐτῶν δὲν ἦταν ἐνιαῖο. Δίπλα στοὺς ὀθωμανοὺς ὑπηκόους (ζιμμί) καὶ τοὺς ξένους (χαρμπί) κυριαρχοῦσαν ἀριθμητικὰ οἱ βάσει τῶν διομολογήσεων προστατευόμενοι μπερατλῆδες καὶ φερμανλῆδες. Οἱ ἐπιμειξίες κυρίως μὲ ὀρθοδόξους καὶ Ἀρμένιους, λιγότερο μὲ Ἑβραίους, ἐξασφάλιζαν τὴ δημογραφικὴ ἐπιβίωση τῆς ὁμάδας. Χαρακτηριστικὸ τῶν Λεβαντίνων ἦταν ἡ πολυγλωσσία. Ἡ πλειονότητα, εἰδικὰ στὴ Σμύρνη, μίλοῦσε τὴν καθομιλουμένη ἐλληνικὴ, ἀλλὰ τὰ ἰταλικά καὶ τὰ γαλλικὰ κέρδισαν στὸν 19ο αἰῶνα ἔδαφος χάρις στὴν πολιτικὴ τῶν διπλωματῶν καὶ τὴ μαζικὴ ἐγκατάσταση Εὐρωπαίων μεταναστῶν. Οἱ περισσότεροι καταλάβαιναν τὰ τουρκικὰ καὶ κάποιοι

μιλούσαν αραβικά. Συνεκτικά στοιχεία της ομάδας αποτέλεσαν ἔτσι οὐσιαστικά ἡ θρησκεία, ἡ ἐπὶ κληση τῆς εὐρωπαϊκῆς καταγωγῆς καὶ τὰ συγγενικά καὶ οικονομικά δίκτυα.

Στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰώνα, στὴν περίοδο τῶν μεταρρυθμίσεων (Τανζιμάτων) καὶ εἰδικὰ μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο, ἡ σχετικὰ μικρὴ ομάδα τῶν Λεβαντίνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δραγουμάνων καὶ ἐμπόρων, γνώρισε ἐντυπωσιακὴ αὐξηση μὲ τὴν ἐγκατάσταση χιλιάδων Εὐρωπαίων ἐπιχειρηματιῶν, συμβούλων, τεχνιτῶν, ἀλλὰ καὶ πάσης φύσεως τυχοδιωκτῶν στὸν Παλάτι καὶ τὸ Πέραν, ποὺ μετατράπηκαν ἔτσι σὲ «εὐρωπαϊκὸ» προάστιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ εὐνοϊκὲς συνθήκες ποὺ ἐξασφάλιζαν γιὰ τοὺς μὴ μουσουλμάνους οἱ ὀθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις, οἱ εὐρωπαϊκὲς ἐπενδύσεις καὶ ἡ ἐξάρτηση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὶς δυτικὲς Δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀκτοπλοϊκὴ σύνδεση μὲ τὴ Δύση συντέλεσαν στὴ δημογραφικὴ καὶ οικονομικὴ ἀκμὴ τοῦ λεβαντίνικου φαινομένου τὴν περίοδο αὐτή. Ἀντίστοιχα, ὁ ἀνταγωνισμὸς μὲ τοὺς ἑλληνορθόδοξους καὶ Ἀρμένιους ἐμπόρους καὶ ἐπιχειρηματίες καὶ περισσότερο ἡ ἐπιδεινώνση τῶν σχέσεων τῶν προστάτιδων τοὺς Δυνάμειν μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία (Ἰταλο-ὀθωμανικὸς πόλεμος τοῦ 1911, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) ὁδήγησε στὴ συρρίκνωση τῆς ομάδας στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα. Οἱ ἀπελάσεις τῶν κατόχων ἰταλικῶν καὶ γαλλικῶν διαβατηρίων, τὸ 1911/1915 καὶ 1914 ἀντίστοιχα, καὶ ἡ κατάργηση τῶν διομολογήσεων τὸν Αὐγούστο τοῦ 1914 ὁδήγησαν σὲ μαζικὴ ἔξοδο τῶν Λεβαντίνων καὶ ἀπέτελεσαν τὸ καίριο χτύπημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν συνῆλθε ἡ ομάδα. Οἱ νομικὲς δυσκολίες μὲ τὶς ὁποῖες θρίσκονταν συνεχῶς ἀντιμέτωπα τὰ ὑπολείμματά της στὴν Τουρκικὴ Δημοκρατία καθόρισαν τὸ ρυθμὸ τῆς σταδιακῆς τῆς ἐξαφάνισης μέχρι τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ ἀπὸ τὰ κατὰστιχα τῶν ἐνοριῶν.

Στὴ Σμύρνη, τὴν ὁποία ὁ συγγραφέας ὀνομάζει «πρωτεύουσα τῶν Λεβαντίνων», οἱ τελευταῖοι ἀριθμοῦσαν περίπου 20.000 στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰώνα καὶ ἀποτελοῦσαν τὸ 10% τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως παρουσιάζοντας πενταπλασιασμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τοὺς σὲ σχέση μὲ ἕνα αἰὼνα νωρίτερα. Ὅστόσο, δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἕνα δημογραφικὸ ἄλμα, ὅπως ἐκεῖνο ποὺ ἐμφανίστηκε στὴν Κωνσταντινούπολη ἐξαιτίας μαζικῆς μετανάστευσης μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο, ὅπου ὁ ἀριθμὸς τοὺς δεκαπλασιάστηκε στὸν 19ο αἰὼνα, ἀποτελώντας πάντως γύρω στὸ 1900 περίπου τὸ 3,5% τοῦ

συνολικού πληθυσμού της ὀθωμανικῆς πρωτεύουσας. Ἐπίσης, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Γαλατὰ καὶ τὸ Πέραν, ὅπου ἡ παρουσία τῶν Δυτικοευρωπαίων ἦταν ἐντονότερη, ἀλλὰ καὶ ὁ ἔλεγχος τόσο τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, ὅσο καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν πρεσβειῶν καὶ τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἦταν στενότερος, στὴ Σμύρνη ἡ ὁμάδα τῶν Λεβαντίνων μπόρεσε νὰ ἀναπτύξει μιὰ ξεχωριστὴ τοπικὴ ταυτότητα, στοιχεῖο τῆς ὁποίας θεωρεῖ ὁ Schmitt καὶ τὴ χρῆση τῶν φραγκοχιώτικων. Ἡ σημασία τῆς διδασκαλίας τῆς λατινικῆς ὀρθογραφίας τῶν ἑλληνικῶν παρουσιάζει ἐνδιαφέρον. Κατὰ τὸν Ἰταλὸ πρόξενο, τὸ 1862, θὰ ἐμπόδιζε τὴν ὥσμωση μὲ τοὺς ὁμόγλωσσους ἑλληνορθόδοξους, ἐνῶ γιὰ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία θὰ ἐξασφάλιζε τὴν κατανόηση τῶν ἐντυπων ἐκδόσεων ἀπὸ ὅλο τὸ κοινωνικὸ φάσμα τῶν Λεβαντίνων. Ἡ στάση τῶν Λεβαντίνων ἀπέναντι στὴν ἑλληνικὴ διοίκηση τῆς Σμύρνης μεταξὺ 1919 καὶ 1922, στάση καχυποψίας καὶ ἐχθρότητας, καθοριζόταν τόσο ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀντίθεση μεταξὺ καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰταλίας. Οἱ Λεβαντίνοι δὲν ἐβλεπαν τὸ μέλλον τους σὲ μιὰ ἑλληνικὴ Σμύρνη καὶ ἡ μετανάστευση πρὸς τὴ Δύση εἶχε ξεκινήσει ἀρκετὰ πρὶν ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1922. Ἡ εἴσοδος τῶν κεμαλικῶν καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς πόλης, ποὺ περιγράφεται μὲ βάση ἀνέκδοτο ὕλικὸ ἀπὸ τὰ γαλλικὰ ἀρχεῖα (σ. 216-219), σήμανε τὸ τέλος καὶ τῆς Σμύρνης τῶν Λεβαντίνων. Σχεδὸν ὅλες οἱ ἐκκλησίες, τὰ σχολεῖα, οἱ τράπεζες καὶ τὰ καταστήματα τῶν Λεβαντίνων κήκαν καὶ οἱ περισσότεροι ἔφυγαν τὶς μέρες τῆς καταστροφῆς γιὰ τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία.

Στὴν ἐξέταση τῆς κοινωνικῆς διαστρωμάτωσης τῆς ὁμάδας τῶν Λεβαντίνων (σ. 220-301) ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει τὶς ἀμφισημίες τῶν κοινωνικῶν κατηγοριῶν, ὅταν ἐφαρμόζονται σὲ μιὰ ὁμάδα ποὺ ζοῦσε μὲ βάση δυτικὰ κοινωνικὰ πρότυπα σὲ ὀθωμανικὸ περιβάλλον. Τονίζει ἐπίσης τὶς τομὲς καὶ τὶς ἐξελίξεις στὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζει ἔναντι μιᾶς στατικῆς προσέγγισης. Στὶς παλαιότερες ἐλίτ τῶν δραγουμάνων τοῦ Πέραν καὶ τοῦ ἀνώτερου κλήρου προστέθηκαν οἱ Δυτικοευρωπαῖοι ἀστοὶ ποὺ μετανάστευσαν στὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ γάμοι μεταξὺ τῶν ντόπιων ἐμπόρων καὶ τραπεζιτῶν καὶ τῶν νεοφερμένων ἐπέτρεψαν στοὺς πρῶτους νὰ διατηρήσουν τὰ κοινωνικὰ πρωτεῖα μέχρι τὸ τέλος, ἐνῶ ἐξέδρεψαν μιὰ συλλογικὴ ἀστικὴ συνείδηση, ποὺ ὑπερέβαινε τὴ διάκριση ντόπιων-Εὐρωπαίων. Ἰδιαίτερα εὐστοχῇ φαίνεται ἐδῶ ἡ κατ' ἀναλογία χρῆση κατηγοριῶν καὶ μοντέλων ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Jürgen Kocka

γιά τή μελέτη τῶν ἀστῶν τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Τὰ μεσαῖα στρώματα, ἀποτελούμενα ἀπὸ τοὺς ἀπαραίτητους μεσίτες καὶ τοὺς μικρέμπορους, διευρύνθηκαν μετὰ τὴν ἀνθηση τοῦ τραπεζικοῦ τομέα καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπενδύσεων μὲ τοὺς ὑπαλλήλους. Καὶ οἱ δύο πόλεις διέδεταν ἀνάλογης σύνδεσης κατώτερα στρώματα γύρω ἀπὸ τὰ λιμάνια, ἀποτελούμενα κυρίως ἀπὸ Ἀραβες, Μαλτέζους, Δαλματοὺς καὶ Ἑπτανήσιους, ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους κινοῦνταν μεταξὺ νομιμότητας καὶ παρανομίας. Ἐπίσης ἡ πρῶμη ἐκβιομηχάνιση προσέλκυσε μερικὲς χιλιάδες Ἴταλους ἐργάτες, στοὺς κῶλους τῶν ὁποίων ἀναπτύχθηκαν σοσιαλιστικὲς καὶ ἀναρχικὲς ιδέες.

Τὸ τρίτο μέρος τῆς μελέτης εἶναι ἀφιερωμένο σὲ ζητήματα συνειδήσεων καὶ ταυτοτήτων. Οἱ Λεβαντίνοι στεροῦνταν τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ πού συνιστοῦν σύμφωνα μὲ τὶς τρέχουσες προσεγγίσεις τὴν ἐννοια τοῦ ἔθνους. Συνδέονταν, ὅμως, μὲ ἰσχυρὰ οἰκογενειακά, κοινωνικά καὶ οἰκονομικά δίκτυα, αὐτοπροσδιορίζονταν μὲ βάση τὸ καθολικὸ τους θρήσκευμα, ἐνῶ ἰδιαίτερη σημασία ἔχει καὶ ἡ ἀπόδοση σ' αὐτοὺς μιᾶς ἐνιαίας ταυτότητας ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ τους περίγυρο. Ὅτι, ὁ συγγραφέας ὀρίζει τοὺς Λεβαντίνους ὡς ἐθνοθρησκευτικὴ ομάδα (ethnokongfessionelle Gruppe), σαφῶς διακριτὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Σὲ συγκεκριμένες μεμονωμένες συγκυρίες διακρίνει ἀπόπειρες αὐτοκαθορισμοῦ καὶ σπέρματα μιᾶς ἀτελοῦς ἐθνογένεσης. Στὴ δεκαετία τοῦ 1790, ἓνα τμῆμα τῶν Λεβαντίνων τοῦ Πέραν στράφηκε κατὰ τῆς ἐπαναστατικῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Βατικανοῦ καὶ ἐπιδίωξε τὴ θεσμικὴ ἀναγνώριση τῶν καθολικῶν ραγιαδῶν ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς ἀρχές. Γύρω στὸ 1860-1862 ἀναπτύχθηκε μεταξὺ τῶν Λεβαντίνων τῆς Σμύρνης, κυρίως τῶν ἐλληνοφώνων νησιωτῶν ἐμπόρων, τὸ ὄραμα μιᾶς αὐτόνομης Σμύρνης μέσα σὲ μιὰ ἀκαθόριστη ὁμοσπονδία μὲ τὸ ἐλληνικὸ βασίλειο. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις καὶ κυρίως ἡ ἐξάρτηση τῶν Λεβαντίνων ἀπὸ τὶς προστατίδες τοὺς Δυνάμεις ματαίωσαν τοὺς σχετικούς σχεδιασμοὺς ἐν τῇ γενέσει τους. Ὅτι ὁ συγγραφέας μιλά γιὰ τὴν «ἀποτυχημένη ἐθνογένεση» τῶν Λεβαντίνων, ἡ ἀποτυχία τῆς ὁποίας ἀποδίδεται στὴν ἀπουσία βασικῶν προϋποθέσεων: μιᾶς θεσμικῆς ἐνότητας καὶ ὁμοιογένειας τῆς ομάδας, μιᾶς ἐθνικῆς ἐκκλησίας ἢ ἐθνικὰ σκεπτόμενης ἑλίτ καὶ διανόησης, ἐνὸς ἐνιαίου γεωγραφικοῦ χώρου καὶ ἐνὸς κρίσιμου ἀριθμητικοῦ μεγέθους.

Ἄν γιὰ τὴν προσέγγιση αὕτη μπορεῖ κανεὶς νὰ ἔχει ἐπιφυλάξεις, μὲ δεδομένη τὴν καταρχὴν δυσκολία νὰ ὀριστεῖ ἡ ἴδια ἡ ομάδα ἐξαιτίας καὶ

τῶν παραπάνω ἀνασχετικῶν τῆς ἐθνογένεσης παραγόντων, ἡ ἐξέταση τῆς προβληματικῆς τῶν ταυτοτήτων ὄχι πλέον σὲ συλλογικό, ἀλλὰ σὲ ἀτομικό ἐπίπεδο ἀποδεικνύεται ἰδιαίτερα χρήσιμη. Μέσα ἀπὸ περιπτώσεις παραδειγματικῶν βιογραφιῶν ὁ συγγραφέας ἀναδεικνύει τὶς στρατηγικὲς καὶ τὶς τεχνικὲς ποὺ ἀκολούθησαν οἱ Λεβαντίνοι γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῶν συμφερόντων τους καὶ διακρίνει μιὰ «ἐξωτερικὴ» καὶ μιὰ «ἐσωτερικὴ» ταυτότητα. Ἡ δευτέρη, ἡ πραγματικὴ ταυτότητα, μὲ ἀναφορὰ στὴν οἰκογένεια, στὸ καθολικὸ θρήσκευμα καί, εἰδικὰ στὴν περίπτωση τῆς Σμύρνης, στὴν πόλη ὡς πατρίδα, ἐντασσόταν στὴν ὁθωμανικὴ παράδοση. Ἡ πρώτη, τεχνητὴ καὶ προσχηματικὴ, ἀποτελοῦσε τὴ βιτρίνα· γι' αὐτὸ μπορούσε νὰ ἀλλάξει καὶ ἄλλαξε ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνάγκες καὶ τὰ συμφέροντα τῶν ἀνθρώπων. Ὁ στόχος αὐτοῦ τοῦ περίπλοκου «παιχνιδιοῦ μὲ τὶς ταυτότητες» ἦταν ἡ ἀποφυγὴ τῆς πτώσης στὸ καθεστῶς τοῦ ραγιᾶ, ἀλλὰ καὶ τῆς ὀριστικῆς ἐπιλογῆς. Μόνο ἔτσι μπορούσαν νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμιά τους (π.χ. τὴ φορολογικὴ προστασία καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴ στρατιωτικὴ θητεία), ἀλλὰ καὶ νὰ μὴν ὑποχρεωθοῦν νὰ μεταναστεύσουν: «Μόνο σὲ αὐτὴ τὴ γκρίζα ζώνη [ἀνάμεσα στὴν Αὐτοκρατορία καὶ τὶς εὐρωπαϊκὲς Δυνάμεις] μπορούσαν νὰ διατηροῦν τὴν ἀμφίσκη, ρευστὴ ταυτότητά τους» (σ. 365). Ἀπὸ τὶς ὁθωμανικὲς μεταρρυθμίσεις οἱ Λεβαντίνοι εἶχαν, ἐπομένως, μόνο νὰ χάσουν (καταργήσεις προνομίων, συρρίκνωση τοῦ καθεστώτος τῶν προστατευμένων τὸ 1863, εἰσαγωγὴ τῆς ὁθωμανικῆς ὑπηκοότητος τὸ 1869). Στὴν πίεση ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν δυτικῶν κρατῶν, μέσω τῶν προξενείων καὶ τῶν δεσμῶν ποὺ αὐτὰ ἔλεγχαν (σχολεῖα, ἐμπορικοὶ σύλλογοι, φιλανθρωπικὲς ὁργανώσεις), πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐνὸς ἐθνικοῦ προσδιορισμοῦ, οἱ Λεβαντίνοι ἀντέδρασαν μὲ εὐελιξία, υἱοθετώντας τοὺς ὅρους τοῦ καινούριου συστήματος, ὅπως εἶχαν κάνει μὲ τὸ παλιό. Οἱ αἰτήσεις τους πρὸς τὰ προξενεῖα γιὰ τὴ χορήγηση διαβατηρίων, ὅπου ἐπιχειρηματολογοῦν σύμφωνα μὲ τὶς προτιμήσεις τῶν παραληπτῶν τους, ἀποτελοῦν πηγὲς ἐνδεικτικῆς αὐτῆς τῆς τεχνικῆς, ἀρκεῖ νὰ μὴν τὶς λάβει κανεὶς τοῖς μετρητοῖς, ὅπως προειδοποιεῖ ὁ συγγραφέας. Ἀπέναντι στὸν ἐθνικισμό, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκκοσμίκευση ποὺ πρέσβευαν ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γαλλία, ὁ κόσμος τῶν Λεβαντίνων ἐμφανίζοταν ὡς ἀναχρονισμός. Μὴν μπορώντας νὰ συγκροτήσουν μιὰ αὐτόνομη ἔκφραση τῶν συμφερόντων τους, ἀκολούθησαν τελικὰ τὰ ἐθνικὰ κράτη καὶ τὴ λογικὴ τους, ὅταν ὑποχρεώθηκαν ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ ἐπιλέξουν.

Στὸ τέταρτο μέρος τοῦ βιβλίου ἐξετάζεται ἡ θέση τῶν Λεβαντίνων στὴν ὀθωμανικὴ κοινωνία καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ τὶς ἄλλες ἐθνοδρησκευτικὲς ομάδες. Στὸν δημόσιο χῶρο, στὸ χῶρο τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ψυχαγωγίας, οἱ ἐπαφές ἦταν περισσότερες ἀνάλογα μὲ τὴν ἐπαγγελματικὴ καὶ κοινωνικὴ θέση. Στὸν ἰδιωτικὸ χῶρο τὰ στεγανὰ παρέμεναν, παρότι στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ συνοικίες τῶν Λεβαντίνων μεταβλήθηκαν σὲ μεικτὲς ζῶνες. Διαφορετικοῦ χαρακτήρα διάκριση ὑποδεικνύει ὁ συγγραφέας ἀνάμεσα στὸ συλλογικὸ ἐπίπεδο, ὅπου τὰ στερεότυπα ἦταν ἐνεργὰ καὶ σὲ αὐτὸ τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων, ποὺ ὑπάκουαν σὲ διαφορετικὲς προτεραιότητες (π.χ. γάμοι μὲ ἐλληνορθόδοξους καὶ προτεστάντες). Οἱ Λεβαντίνοι δὲν ὑπῆρξαν φορεῖς τοῦ δυτικοῦ τρόπου ζωῆς ὅσο οἱ Εὐρωπαῖοι μετανάστες. Ἐπαιξαν ἓναν περιορισμένο διαμεσολαθητικὸ ρόλο καὶ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀφομοίωσαν τὰ ποικίλα, δυτικῆς προέλευσης πρότυπα μαζὶ μὲ τὴν ὑπόλοιπὴ ὀθωμανικὴ κοινωνία ὡς τμῆμα τῆς, ἰδίως στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ (ἐνδυμασία, κατοικία) καὶ τῆς ψυχαγωγίας (λέσχες, πάρκα, χοροεσπερίδες, καζίνο, καφεστανάν). Δύσκολα προσφέρονται, καταλήγει ὁ συγγραφέας, γιὰ ἐξιδανικεύσεις καὶ ἀναπολήσεις μιᾶς ὑποτιθέμενης ἀνεκτικῆς καὶ κοσμοπολίτικης κοινωνίας (σ. 456-457). Τὸ παράδειγμά τους δείχνει, ὅμως, καὶ πόσο ἐπισφαλῆς καὶ προβληματικὴ εἶναι ἡ διάκριση πολιτισμικῶν σφαιρῶν μὲ σαφῆ καὶ σταθερὰ περιγράμματα.

Ἄν καὶ ὁ συγγραφέας ἀπευδύνει πρόσκληση γιὰ περαιτέρω ἔρευνα τοῦ λεβαντίνικου φαινομένου, ἡ μελέτη του συνιστᾷ ὅπωςδῆποτε κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ πρώτη ἀπόπειρα προσέγγισης τοῦ θέματος. Τὰ ἐρεθίσματα ποὺ προσφέρει σὲ ἱστορικοὺς ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὶς ἄλλες ἐθνοδρησκευτικὲς ομάδες τῆς ὀθωμανικῆς κοινωνίας εἶναι πολλά. Τέλος, πρέπει νὰ σημειώσουμε τὴν εὐρύτερη μεθοδολογικὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἐξέτασης τοῦ ζητήματος τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας καὶ τῆς ἐπιβολῆς τῆς σὲ μιὰ ὑπερεθνικὴ ομάδα, μέσα ἀπὸ τὴν ἀνάδειξη τῶν ἀτομικῶν στρατηγικῶν προσαρμογῆς καὶ ὑπεκφυγῆς ἀπέναντι στοὺς ιδεολογικοὺς καταναγκασμοὺς καὶ τὶς πιέσεις τῶν ἐθνικῶν κρατῶν.

ΝΙΚΟΛΑΣ ΠΙΣΣΗΣ